

СНЕЖАНА С. ЛАКЕТА¹
ОШ „ВУК КАРАЏИЋ“, ВЛАСЕНИЦА

ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈЕ ЛИТЕРАТУРЕ О ДЕСЕТЕРАЧКОЈ НАРОДНОЈ ЕПИЦИ

САЖЕТАК. Циљ рада јесте дати преглед важније литературе о народној епској песми (десетерачкој). Преглед литературе разврстан је у три области: *Историја настанка епских песама; Књижевно-теоријска разматрања народних епских песама са књижевном критиком и Методичка интерпретација народних епских песама.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: народна епска песма, историја настанка епске песме, књижевно-теоријска разматрања, методичка интерпретација епске песме.

¹ snezanalaketa9@gmail.com

Рад је примљен 26. октобра 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 1. марта 2017.

Епска песма је поетска прича у песми – поетска прича о историјским догађајима и истакнутим личностима, значајним појавама, која у основи реално слика прошлост, схватања, тежње и жеље народа. У епској песми јунак може све „јунак може да роди и своје родитеље ако му они прави нису по мери“ (Зуковић, 1995, стр. 29). Вишевековна борба против освајача, робовање, устанци јесте садржина и историје српскога народа, а и мотивска структура наших народних епских песама. Народно стваралаштво јесте неисцрпан извор трагања, који чара, али и напаја сазнањима која нуди.

Преглед литературе о народној епској песми, што је и циљ нашег истраживања, разврстали смо у три области:

- историја настанка епских песама;
- књижевно-теоријска разматрања народне епике и књижевне критике;
- методичка интерпретација епских песама.

Пре него што дамо преглед дела из ових области, неопходно је нагласити да многа дела садрже прожете елементе више области, често их је немогуће вештачки одвојити, јер се међусобно прожимају, додирују и једна другу надограђују.

ИСТОРИЈА НАСТАНКА ЕПСКИХ ПЕСАМА

Епска поезија се не појављује увек, нема је код свих народа и у свим временима када је усмена култура доминирала. За постојање и одржавање епске песме „потребне су посебне друштвено-историјске околности“ (Деретић, 1990, стр. 56). Епска песма се појављује само код одабраних народа, јер може, према Мицкијевичу, да поникне само у народу који је имао своју државу и који одигравши велику улогу престаје да постоји или коме је остала само успомена, само песма. Српској епопеји својствена је идеја потпуног жртвовања,

„која је у суштини само историја великих несрећа, великих пораза. Тријумф је на небесима, а на земљи песник захтева само славу свог јунака“ (Мицкијевич, 1972, стр. 152).

Епопеја заправо настаје онда када се човек налази у ситуацији у којој је немоћан, за који наизглед нема решење, јер проблем надраста његове снаге, а упркос томе он не жели да се преда већ за-

бацује главу горе, узима у руке гусле и своју бол транспонује у песму.

„Зато је епска поезија (епопеја и епска песма) настајала у периоди-ма када је народу и друштву претила нека уништавајућа опасност, а није негована у епохама сигурности, оптимизма и снаге“ (Живковић, 1994, стр. 122).

Као такво дело, епска песма привлачи и научнике и уметнике да открију, да истраже њене дубине, њене лепоте.

У оквиру области која се бави проучавањем *Историје насипанка епских песама* истакли бисмо дела следећих аутора: *Живош и рад Вука Стефановића Караџића*, Љубомира Стојановића (1924), *Посипанак и развој народне књижевности*, Војислава Ђурића (1954), *Наша народна епика*, Томе Маретића (1966), *Вуков њевач Саво Мајшов Марџиновић*, Љубомира Зуковића (1982), *Почеци интересовања за наше народне њјесме у руској књижевности*, Лука Шекара (1982), *Присуство српскохрватској усменој њесништва у сипраним културама – Упоредна сипраживања*, Муниба Маглајлића (1983), *Наша народна њоезија ѡред европском јавношћу*, Николе Ковача (1983), *Епске народне њесме у Лейоису Мајице српске*, Миодрага Матицког (1985), *О нашем усменом ѡјеснишћу*, Љубомира Зуковића (1985), *Грјуревачка шљейица*, Љубомира Зуковића (1986), *Крајка сипорија српске књижевности: за ѡаке и насипавнике*, Јована Деретића (1990), *Прегроманишчарска схваипања народне ѡоезије Алберта Форшиса*, Мирјане Дрндарски (1991), *Историјски краљ Марко и епски краљ Марко*, Љубомира Зуковића (1995), *Биографије епских јунака Снежане Самарџије* (2008), *Српске народне епске њесме и баладе/ издор и ѡројрајни ѡексипови Нада Милошевић-Ђорђевић*, Наде Милошевић-Ђорђевић (2001), *Историја српске књижевности за децу и младе*, Миомира Милинковића (2014).

Књига која је из области историје књижевности, а која се издава по свом приступу јесте књига *Пракосово: Словенски и индоевропски корени српске епике*, академика Александра Ломе, а коју је издала Српска академија наука и уметности 2002. године у Београду. Кованица *Пракосово*

„означава јуначке песме о боју на Косову у облику у којем су оне постојале – боље речено, могле постојати – у доба не само пре њихових најранијих записа и не само пре још ранијих посредних сведочанстава о постојању и развоју косовске епопеје и легенде, него и пре самог историјског догађаја о којем те песме говоре – битка између Срба и Турака на Косову пољу на Видовдан 1389. године“ (Ломе, 2002, стр. 7).

Срби су и пре 1389. поседовали епску традицију о великом боју са одређеним главним ликовима и мотивима, која је до тада била везана за неку другу, ранију конкретну битку и њене учеснике да би тада, под снажним утицајем великог и судбоносног сукоба Срба са Турцима, доживела своју нову и дефинитивну историјску конкретизацију (Лома, 2002).

Књига која се налази између области историје књижевности и књижевно-теоријских разматрања јесте књига Радосава Меденице *Бановић Сѝрахѝна у крују варијанаѝа и ѝема о невери жене у нашој народној еѝици*, објављена 1965. године у Београду (САНУ). Ова велика студија Радосава Меденице састоји се из два дела који су истовремено и поднаслови књиге, *Бановић Сѝрахѝна у крују варијанаѝа* и *Тема о невери жене у нашој народној еѝици*. У уводном делу Меденица је дао попис двадесет две њему познате варијанте песме *Бановић Сѝрахѝна*. Прво поглавље које се назива *Обрага ѝредмеѝа кроз варијаниѝе*, аутор је поделио у три дела, према областима у којима су варијанте нађене. Тако први скуп чине јужнодалматинске варијанте, затим варијанте нађене у Срему, Славонији и Посавини, друге македонске, а трећу варијанте записане са херцеговачко-црногорскога терена – динарске варијанте.

Књига *Змај Десѝоѝ Вук – миѝ, исѝорија, ѝесма* аутора Љиљане Пешикан-Љуштановић, објављене 2002. године у Новом Саду (Матица српска) припада области историје књижевности и теорије књижевности. Основни задатак овог рада јесте испитивање односа епског и историјског животописа Вука Гргуревѝа Бранковиѝа који би најопштије гледано, требало да на конкретном материјалу осветли могуће односе народне песме, историје и мита. Аутор је показао колико у обликовање песничког лика Змаја деспота Вука улазе историјске чињенице, а колико домен разноликих веровања – мита. Стапање историјских елемената и змајевитог животописа формирали су лик Вука Гргуревѝа Бранковиѝа са следећим карактеристикама:

„натприродно порекло и чудесно рођење, скривање детета, убрзано одрастање, стицање коња (оружја), прво јунаштво, освета за зло нането оцу и стрицу или хранитељу, женидба скопчана са савладавањем препрека или преласком границе *овоѝ* и *оноѝ* света, победа нада демонским непријатељем, смрт због нарушавања табуа змајевских белега или њиховог уништавања“ (Пешикан-Љуштановић, 2002, стр. 207).

КЊИЖЕВНО-ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА НАРОДНИХ ЕПСКИХ ПЕСАМА И КЊИЖЕВНА КРИТИКА

У области *Књижевно-теоријских разма̀трања* НАРОДНИХ ЕПСКИХ ПЕСАМА и *књижевне крѝтике* издвојићемо следећа дела поређана хронолошки: *Муж на свадби своје жене* Радосава Меденице (1934), *Делија-девојка* Радосава Меденице (1938), *Опегли из књижевности*, Богдана Поповића (1968).

Посебно истичемо књигу Српска књижевност у књижевној критици – *Народна књижевност*, коју је приредио Владан Недић (1972), а која је својеврсни зборник чланака, огледа, расправа, монографија, прегледа, критика на тему наше усмене књижевности. У овој књизи наилазимо на дела која издвајамо по свом квалитету и значају: *Вијести о народним њесмама*, Твртка Чуделића (1972), *Из њредговора српским њесмама*, Вук Стефановић Караџић, *Народне српске њесма сакупио и на свијет издао Вук Стефановић Караџић*, Јаков Грим (1972), *Муракова Хасанаџиница*, Крешимира Григоријевића (1972), *Српскохрвајска јуначка њесма*, Герхарда Гезмана (1972), *Опџкад њочиње наше ејско њевање*, Светозара Матића (1972), *Песме дуої сџиха*, Павла Поповића (1972), *Српска ејска њоезија*, Адама Мицкјевича (1972), *Народна њесма*, Бранка Лазаревића, *Хумор и џраџика*, Војислава Ђурића, *Косовска леџнда*, Павла Поповића, *Смрџ мајке Јуџовића*, Светомира Ристића, *О њоследњим сџиховима њесма Бановић Сџрахиња*, Богдана Поповића (1972), *Нејко џјеше Сџрахинићу дане*, Хенрика Барића (1972), *Бановић Сџрахиња у круџу варијанаџа*, Радосава Меденице (1972), *Орање Краљевића Марка*, Радована Самарџића (1972), *Сџарији слој њесама о ускоцима*, Радмиле Пешић (1972), *Циклус ослодођења Црне Горе*, Павла Поповића (1972), *О њевачима српскохрвајских народних ејских њесма до краја XVIII века*, Вида Латковића (1972), *Филиј Вишњић*, Владана Недића (1972), *Сџарац Милија*, Петра Бакотића (1972), *Тешан Подруџовић*, Владана Недића (1972), *Ејски њевач*, Алберта Б. Лорда (1972), *Уоџшџавање у јуначкој ејици*, Вида Латковића (1972), *Појам сџилизације у народној ејици*, Максимилијана Брауна (1972), *Ранија и новија наука и Вукови њопегли на народну ејику*, Николе Банашевића (1972). Издвајамо и *Усмену књижевност* као *умјејност* ријечи Маје Бошковић-Стули (1975), *Основна џиџања у џроучавању ејских народних њјесама јуџословенских народа*, Ђенане Бутуровић (1977), *Теме несреџ-*

них суџружника и ојађених родишља у муслиманској балади, Муниба Маглајлића (1982), *Народну књижевност*, Радмиле Пешић и Наде Милошевић-Ђорђевић (1984), *Индекс мошнва народних џесама далканских Словена*, Бранислава Крстића (1985), *Фолклорне шеме*, Војислава Максимовића (1985), *Косовска еџика*, Наде Милошевић-Ђорђевић (1990), *Нека размишљања о нашој народној књижевности*, Хатице Крњевић (1991), *Теорију књижевности са штеоријом џисмености*, Драгише Живковића (1994), *Теорију књижевности*, Ива Тартаље (1998), *Јунаци и маске*, Бошка Сувајџића (2005), *Теорију књижевности*, Петра Милосављевића (2006), *Певач и штрадиција*, Бошка Сувајџића (2010), *Срџска народна књижевност*, Владимира Бована (2013).

Поседно издвајамо дело *Жива реч: зборник у часћџ џроф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*, чији су уредници Мирјана Детелић и Снежана Самарџија. Зборник је објавио Балканолошки институт Српске академије наука и уметности 2011. Навешћемо радове који се односе на народну епџку: *Смрћџ Мајке Јуџовића: варијантие, реџеџиџа и моџућности шџумачења Соње Петровић*, *Косовска дјевојка – шћексџ, конџексџ и жанровске имџликаџије џесме Зоје Карановић*, *Од жрџџве до џешкеша функције дарова и даривања у усменој књижевности* Снежане Самарџије, *Срџска еџика као слика или деџ из наше исџторије Светозара Кољевића*, „*Болани Дојчин*“ – *Пушјеви џенезе и модификаџија џевања о сукоду „доланоџ“ јунака с Араџином Лидије Делић*, *Еџски мошџив роџсџџва и џеџове формуле Мирјане Детелић*, *Певач и џодземни шџокови штрадиције* Бошка Сувајџића, *Народне умошворине са Косова и Меџохије између древних симбола и очувања идентџишџеџа* Валентине Питулић, *Је ли мајка родила јунака? Функција заџочника у еџским народним џесмама* Данијеле Петковић.

Једно од питања која се могу издвојити, а која припадају области књижевно-теоријских разматрања јесте: Да ли се у мноштву народних песама може установити ред, тачније направити јединствена систематизација? Најједноставнија класификаџија јесте она која дели епске песме по дужини стихова: на бугарштице (песме дугог стиха) и песме кратког стиха (десетерац).

Друга класификаџија јесте класификаџија Вука Караџића, према времену о којем певају: песме о најстаријим временима, песме о средњим временима и песме о најновијим временима. Највише проблема истраживачима задавале су поделе по тематским циклусима, јер су бројне теме о којима певају епске песме.

Владимир Бован (Бован, 2013) дао је класификаџију у којој песме најпре дели на две целине: на приповедне и јуначке. После

ове првостепене поделе следе поделе приповедних на жанрове: бајке у стиховима, легенде у стиховима, баладе у стиховима и новеле у стиховима. Јуначке песме дели на тематске циклусе: преткосовске, косовске песме, песме о Краљевићу Марку, покосовске песме, песме о хајдуцима, о ускоцима, о муслиманским јунацима, о ослобођењу Црне Горе, о ослобођењу Србије.

За разлику од њега Петар Милосављевић (Милосављевић, 2000) сматра да изрази приповедне и јуначке нису најпрецизнији, јер „и јуначке песме су приповедне; оне приповедају о јуначким, односно историјским догађајима и појавама“ (Милосављевић, 2000, стр. 274). Овај аутор песме дели на неисторијске и историјске, тј. на песме чија се збивања не могу поставити у одређени историјски контекст и оне које такав контекст имају.

Миливоје Урошевић (Урошевић, 1980) задржава поделу Вука Караџића уз термилошке измене, с тим што и он разликује *неисторијске* десетерачке песме и *историјске* народне песме. *Неисторијске* песме и поред тога што не певају о историјски познатим личностима или догађајима преносе дух времена периода у којем су настале, једина је разлика у односу на *историјске* према Миливоју Урошевићу што у њима има многи мање херојике. *Неисторијске* десетерачке песме дели на баладе, бајке, легенде и предања и новеле. У народне баладе он сврстава *Хасанаиницу, Браћу кунује сестру, Предраћу и Ненад, Јела удовица, Љуба Мало Радојице, Женидба Милића дарјакшара, Смрт Омера и Мериме, Смрт Ивана и Јелине, Заручница Лазе Радановића, Наход Симеун, Мајка крвница, Несрећна девојка*. Народне баладе су „песме са епском фабулом, али је фабула прожета лирским изливима и наведена драмском напетости. Од епске песме разликује се згуснутошћу фабуле“ (Урошевић, 1980, стр. 200). Бајке у стиху су неисторијске епске песме у којима су према мишљењу Миливоја Урошевића опевани мотиви прогањање невиних и нејаких. У бајке сврстава следеће песме: *Јован и дивски сарјешина, Невјера љубе Грујичине, Змија младожења, Секула се у змију претворио, Царица Милица и Змај од Јасирејца*. Међу неисторијске песме, Урошевић је сврстао легенде² и предања, најчешће религиозног или моралног садржаја: *Свечи длаћу дијеле, Бој ником дужан не остијаје, Оћена Марија у њаклу, Бакон Сиван и два анђела, Кумовање Грчића Манојла, Како се крсно име служи*. И на кра-

² „У готово свим тим песмама стари мотиви преливени су хришћанским схватањима и веровањима. Једна од битнијих одлика ових песама је недостатак херојике“ (Урошевић, 1980, стр. 216).

ју, у неисторијске епске песме Урошевић је сврстао и новеле³: *Одје жене боље од мужа, У грајом је највеће йоуздање, Подмићена с одје сйране, Хајка Айлаића и Јован дећар*. За разврставање истйоријских народних песама Миливоје Урошевић држи се Вукове поделе на: *Песме јуначке најсйарије, Песме јуначке средњйех времена и Песме јуначке новијих времена*.

Наше мишљење, са аспекта методичке интерпретације народне епске песме, јесте да је најприлагођенија подела на циклусе због тематског обликовања наставног садржаја у наставним плановима и програмима.

МЕТОДИЧКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НАРОДНИХ ЕПСКИХ ПЕСАМА

Часови на којим се интерпретирају народне песме су и сами уметничка дела. Овакав приступ народним епским песмама пружа и наставнику и ученику непресушан извор идеја, изазова, могућности у истраживању свих слојева народне епске песме: звучању, значењу, свеопштом значењу, углу гледања, позадини.

Област Методичке интерпретације епских песама обједињује елементе структуре епске народне песме: тематику, мотиве, фабулу, сиже, композицију, ликове, уметничке поруке, мотивационе поступке. У интерпретацији народне епске песме ученицима основне школе

„најближи је поступак интерпретације који полази од основног догађаја и ликова који у њему судјелују. Управо узбудљива фабула (систем догађаја) највише привлачи пажњу ученика дванаестогодишњака“ (Росандић, 1974, стр. 45).

У области Методичке интерпретације епских песама издвајамо дела: *Народна књижевност у основној школи (методичке основе)* Драгутина Росандића (1974), *Методика насйаве срйској језика и књижевности*, Милије Николића (1992), *Методичка инйерйрейација и насйавно йроучавање народној йеснишива*, Милке Андрић (1997), *Инйерйрейације из књижевности*, Станише Величковића и Јордане

³ У новелама су „често опевани разни односи у породици а најчешће разноврсне љубавне згоде и незгоде. У овим песмама нема тешких заплета, животних дилема и траума, личних трагедија или породичних катастрофа“ (Урошевић, 1980, стр. 225).

Марковић (2001), *Наставно проучавање народних приповедака и предања*, Зоне Мркаљ (2008), *Ликови епских народних песама – историјско и епско (кошарски ускоци)*, Марије Клеут (2008), *Интерпретација епске народне поезије у средњој школи*, Биљане Пастернак (2010), *Методика наставе српског језика и књижевности*, Стане Смиљковић и Миомира Миљковића (2010), *Мишки, епски и историјски аспекти песме Смрти Марка Краљевића*, Биљане Јовановић (2011), *Марко Краљевић и вила у светлу обреда прелаза*, Софија Рацков (2012), *Реч и музика епске песме од синкретизма до еване поезије*, Данке Лајић-Михајловић (2013), *Женидбе косовских јунака у кругу варијаната*, Валентине Питулић (2013), *Истраживачки задаци у интерпретацији народних песама и прича у разредној настави*, Снежане Марковић (2014), *Ефекти савремене интерпретације народних епских песама на усвојеност тумачења народних пословица*, Снежане Лакета (2015), *Школска интерпретација народне песме Марко Краљевић и деј Косадин*, Миомира Миљковића и Мирјане Чутовић (2016) и *Савремени приступи интерпретацији народне епске песме Марко Краљевић и деј Косадин*, Снежане Лакете (2016).

У области методичке интерпретације акценат треба ставити на мотивацију ученика, јер смисао савременог приступа народним епским песмама „није да се ученицима сервирају готова знања која ће они репродуковати, већ напротив да се ученик мотивише да постане активни учесник у наставном процесу. Учитель је диригент у својој учионици, он креира и покреће процес образовања“ (Лакета, 2015, стр. 330). Ученици ће, подстакнути истраживачким задацима, мотивисано приступити интерпретацији народне епске песме. Истраживање ученика можемо усмерити на употребу речника *Народна књижевност* Радмиле Пешић и Наде Милошевић-Ђорђевић.

Народна књижевност Радмиле Пешић и Наде Милошевић-Ђорђевић (1997) јесте књига која може да обједини све три области које се односе на народну епiku: Историју настанка епских песама; Књижевно-теоријска разматрања народне епике и књижевне критике; Методичку интерпретацију епских песама. Овај речник народне књижевности бави се грађом наше усмене књижевности – што се може искористити при интерпретацији народне епске песме. У речнику се налази „доста анализа појединачних епских песама које ће заједно створити визију епопеје, али које пре свега егзистирају саме по себи“ (Пешић и Милошевић-Ђорђевић, 1997, стр. 7). Речник представља и кратак, књижевно-историјски, критички и теоријски прилаз грађи народних епских песама.

ЗАКЉУЧАК Преглед литературе о народној епској песни разврстан је у три области: *Историја насиванка ејских њесама*; *Књижевно-теоријска размајрања народних ејских њесама са књижевном кришиком и Методичка интјерјрејација народних ејских њесама*. Дела о народним епским песмама тешко је разврстати у посебне области, јер се међусобно прожимају, повезују, допуњују. На основу датог прегледа литературе у овом раду можемо закључити да су најмање заступљена дела из области *Методичке интјерјрејације народне ејске њесме*.

Свака народна епска песма има нешто само себи својствено, нешто неповљиво, јединствено, тако да због тога не постоје тачно утврђени методолошки, књижевно-теоријски, књижевно-историјски и методички прилази епској песни, тачније не постоји само један начин, утабан пут долажења до света песме, а посматрано са аспекта савремене рецепције књижевног дела, свако од нас на тим путевима поставља свој хоризонт очекивања који се мења зависно од нас самих, зависно од саме песме, зависно од времена у којем ми живимо и времена у којем се песма родила, живела, живи и живеће. Књижевно дело треба да омами читаоца, да га заведе тако да му се увек са чежњом враћа, народна епска песма то може.

ЛИТЕРАТУРА Бован, В. (2013). *Српска народна књижевност*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Деретић, Ј. (1990). *Крајика историја српске књижевности: за ђаке и насиванике*. Београд: БИГЗ.

Живковић, Д. (1994). *Теорија књижевности са теоријом њисмености*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Зуковић, Љ. (1995). *Историјски краљ Марко и ејски краљ Марко*. Бања Лука: Нови глас.

Лакета, С. (2015). Ефекат савремене интерпретације народних епских песама на успешност тумачења народних пословица. *Образовна технологија*, бр. 4, 325–342.

Лома, А. (2002). *Пракосово: Словенски и индоевројски корени српске ејике*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Милосављевић, П. (2000). *Систјем српске књижевности*. Београд: Трједник.

Мицкјевич, А. (1972). Српска епска поезија. У: Ј. Хрстић (ур.), *Српска књижевност у књижевној кришици 2* (стр. 152–153). Београд: Нолит.

Пешикан-Љуштановић, Љ. (2002). *Змај Десџој Вук — Миј, Историја, ње-сма*. Нови Сад: Матица српска.

Пешић, Р., и Милошевић-Ђорђевић, Н. (1997). *Народна књижевност*. Београд: Трeбник.

Росандић, Д. (1974). Народна књижевност у основној школи (методичке основе). У: З. Вујевић (ур.), *Методички љрисџуј књижевноумјејничком љексџу*. Сарајево: Веселин Маслеша.

Урошевић, М. (1980). *Народна књижевност*. Горњи Милановац: Културни центар.

SNEŽANA S. LAKETA
PRIMARY SCHOOL „VUK KARADŽIĆ“
VLASENICA

SUMMARY

A REVIEW OF THE LITERATURE ON DECASYLLABLE FOLK EPICS

The aim of the paper is to give an overview of important literature on folk epic poems (decasyllable). Overview of literature is classified into three areas: the history of epic poems; the literary-theoretical considerations of national epic poems with literary criticism; and methodical interpretation of epic folk poems.

KEYWORDS: folk epic poem, history of epic poems, literary-theoretical considerations, methodical interpretation of epic poem.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).